DAVLAT SUVERENITETI TUSHUNCHASINING MOHIYATI

Hamroyev Sanjar Samiyevich
Toshkent kimyo-texnologiya institute (DSc) doktoranti,
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashgan dunyoda har bir davlat uchun eng muhim qadriyat bo‘lgan «suverenitet» tushunchasi siyosiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan hamda davlat suverenitetini mustahkamlash zaruriyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: suverenitet, globallashuv, tahdid, xavfsizlik, inson, jamiyat, davlat.

Globallashuv jamiyatning barcha sohalarida aks etar ekan, uning milliy davlat suverenitetiga ta’sirini ham baholash bugungi kundagi asosiy masalalardan biriga aylandi. Chunki yuksak taraqqiy qilgan davlatlarning globallashuv markazlari sifatidagi faoliyati taraqqiyotga kirib borayotgan va undan orqada qolayotgan mamlakatlarni ham o‘z domiga tortishi, ularning milliy “qiyofasi”ni, siyosatini ham o‘zgarishiga olib kelishi mumkinligini e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. To‘g‘rirog‘i globallashuv taraqqiy qilgan mamlakatlarning o‘zlari darajasiga yetib kelmagan mamlakatlarga nisbatan tahdidlar o‘tkazishlari uchun sharoit yaratmoqda va ularning suverenitetlariga xavf kuchayishiga olib kelmoqda. Bu jarayonning oqibatlari haqida fikr yuritishdan oldin «suverenitet» tushunchasini siyosiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi «inson huquq va erkinliklari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqlik» [1] asosida yaratilgan bo‘lib, uning birinchi bobi «Davlat suvereniteti» deb nomlangan. Ushbu bobda har bir suveren davlatga xos bo‘lgan belgilar, ya’ni davlat shakli, davlatning mohiyati, hududiy tuzilishi va yaxlitligi, rasmiy davlat tili, davlat ramzlari va poytaxti tushunchalari mustahkamlangan. Jumladan, uning 1-moddasida: «O‘zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat» [1] ekanligi, 17-moddasida tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligiga asoslanishi qayd etilgan. Bundan anglashiladiki, suverenitet davlatning alohida xususiyati bo‘lish bilan birga, davlatning muhim belgisi hamdir. Chunki davlat suvereniteti orqali davlat hokimiyatining oliyligi, ustuvorligi nazarda tutiladi. Shuning uchun ham har qanday davlat o‘z suverenitetini u yoki bu ko‘rinishda, avvalo, o‘zining asosiy qonunida mustahkamlab qo‘yadi.

O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasida: «Suverenitet (fr. souverainete – oliy hokimiyat) – davlatning boshqa davlatdan, uning ichki va tashqi ishlari hamda tashqi munosabatlarda to‘la mustaqilligi» [2] deb ta’riflanadi hamda uning davlat suvereniteti, milliy suverenitet va xalq suvereniteti kabi shakllari mavjudligi e’tirof etilgan. Unga muvofiq: «davlat suvereniteti – davlat hokimiyatining davlat ichidagi ustunligi va uni tashqi muhitda, ya’ni xorijiy hokimiyatni istisno qiluvchi davlat hokimiyatlari – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining hududda to‘la amal qilishi hamda xalqaro aloqalarda davlatning xorijiy davlat hokimiyatlaridan mustaqilligi (davlat tomonidan suverenitetini cheklashga o‘z xohishi bilan rozilik berilgan hollar bundan mustasno); milliy suverenitet – millatning to‘la hokimligi, uning siyosiy erkinligi, o‘z milliy hayotini belgilashning real imkoniyatlari va birinchi galda mustaqil davlatning ajralib chiqishi va shakllanishini siyosiy jihatdan o‘zi belgilashga layoqatliligi; xalq suvereniteti – xalqning to‘la hokimligi, ya’ni xalq ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vositalarga jamiyat va davlat ishlariga qatnashish huquqiga ega bo‘lishi» [2], deb ta’riflagan. Ko‘rinib turganidek, yuridik tomondan suverenitetni tasniflashda milliylik prinsipiga ham amal qilingan. Suverenitetning uchta shakli ham bir-birini inkor etmaydi, aksincha to‘ldirishga xizmat qiladi. Bunda ustuvorlik xalq suverenitetiga beriladi, lekin xalq ham muayyan millat vakillaridan iboratligini, o‘zining milliy qadriyatlari borligini, qolaversa, o‘z vakillari orqali yoki bevosita hokimiyatni amalga oshirishini inobatga olsak, davlat suvereniteti bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘ramiz. Chunki aksar demokratik konstitutsiyalarda «xalq – davlat hokimiyatining birdan bir manbai» ekanligi ta’kidlangan. Jumladan, O‘zbekiston

Konstitutsiyasining 7-moddasida ham ushbu norma mustahkamlangan. Fransiya Respublikasi Konstitutsiyasining 3-moddasida esa: «Milliy suverenitet xalqniki bo‘lib, xalq uni o‘z vakillari va referendum orqali amalga oshiradi», deya e’tirof etilgan. Suverenitet haqida gap ketganda mustaqillik tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tish joizdir. Chunki mustaqillik suverenitetning o‘zagi, negizidir. Aksar adabiyotlarda ushbu tushunchalarni tasniflashda ularni bir-biridan ayro holda ifodalamaydilar. Zero, suverenitet va mustaqillik mohiyatan bir-biridan farq qilmaydi. «Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati»da Mustaqillikka quyidagicha ta’rif beriladi: «Mustaqillik (arab. – tobe va qaram bo‘lmagan holat, ixtiyori o‘zidalik) – insonning erkin va ozod ravishda, o‘z ixtiyori bilan boshqalarga bo‘ysunmasdan ish yurita olishi» [3]. Albatta, bu yerda, avvalo, shaxs erkinligi nazarda tutilgan, lekin buni davlat, yoki milliy mustaqillik sifatida ham e’tirof etish o‘rinlidir. Chunki har qanday davlat, avvalo insonlardan tarkib topgan jamiyat asosida paydo bo‘lishini inobatga olsak, davlat mustaqilligi, yoki milliy mustaqillik deganda, millatning erkin va ozod ravishda, o‘z ixtiyori bilan boshqalarga bo‘ysunmasdan ish yurita olishi anglashiladi. Suverenitet va mustaqillik tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi ham shu yerda namoyon bo‘ladi. Lekin huquqiy tomonlama bu ikki tushunchaning o‘z qo‘llanilish o‘rni bo‘lib, bunda shubhasiz suverenitet yaqqol ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunga sabab: **birinchidan**, har qanday mustaqillik suverenitet darajasiga ko‘tarila olmasligi mumkin. Chunki, ba’zi mustaqil sub’ektlar faqat muayyan sohalardagina mustaqil bo‘lishi mumkin. Suverenitet esa barcha sohalarda to‘la mustaqillikni anglatadi. Misol uchun, federativ davlatlar tarkibidagi sub’ektlar faqat ichki siyosatdagina mustaqillikka ega bo‘lib, tashqi siyosatni mustaqil amalga oshira olmaydi. Buni Rossiya federatsiyasi tarkibidagi Chechenistоn, Tatariston, Dog‘iston kabi sub’ektlar misolida ko‘ramiz; **ikkinchidan**, suverenitet maqomini olish uchun qator shart-sharoitlar talab etiladi. Misol uchun, davlat suvereniteti ichki va tashqi siyosatda mustaqillikni, xalqi himoyasini ta’minlashni, urush va tinchlik masalalarini hal qilishni, hududining dahlsizligini, chegaralar xavfsizligini, qonunlarni qabul qilish, sud hokimiyatini amalga oshirish, davlat ramzlariga, mustaqil moliya, pul-kredit tizimiga ega bo‘lish kabilarni taqozo qiladi. Agar ular ichidan birontasida kamchilik bo‘ladigan bo‘lsa, ushbu sub’ektni to‘la suveren deb e’tirof etib bo‘lmaydi. Umuman olganda bugungi kun jahon geosiyosatida «mutlaq suverenlik» tobora nisbiy ahamiyat kasb etmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki jahonda har bir davlat qaysidir xalqaro tashkilot, yoki muayyan shartnomaviy tashkilotlar, alyanslarga kirish orqali o‘z suverenitetini «ixtiyoriy-majburiy» tarzda o‘sha tashkilotlarga taqdim qilmoqda, yoki cheklamoqda va bunga ob’ektiv hodisa sifatida qaralmoqda. Bunda esa globallashuv jarayonlarining ta’sirini ko‘rishimiz mumkin. Quyida dunyo olimlari tomonidan globallashuv sharoitida suverenitet masalasida bildirgan fikrlarini keltirib o‘tamiz.

Ma’lumki, suverenitet tushunchasini dastlab XVI asrda fransuz ma’rifatparvari Jan Boden davlatning mutloq va doimiy hokimiyatini ifodalash uchun ishlatgan [4]. Uning qarashlariga muvofiq suverenitet faqat davlatga tegishli bo‘lib, cheklanmagan, bo‘linmas, hokimiyatning ajralmas asosiy belgisi ekanligi e’tirof etiladi. Garchand oradan ancha vaqt o‘tgan bo‘lsada, Bodenning fikrlari hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligini ko‘rishimiz mumkin. Faqat bugun globallashuvning shiddati davlatlar hayotida suverenitetga nisbatan boshqacha qarashlarni ham paydo qilmoqda. Xalqaro aloqalar va hamkorlikning mustahkamlanishi davlatlar suverenitetini o‘z xohishlariga binoan cheklashlariga olib kelmoqda. Bu esa suverenitetning cheklanmasligi haqidagi qarashlarga muvofiq kelmaydi. Rossiyalik olim V.M.Gessen buni chiroyli tarzda tavsiflagan: «Ilgari hukmdorlar suverenitet uchun kurashishgan, endi professorlar u haqida bahslashmoqdalar. Ilgari uni himoya qilish uchun qonlarini ham ayamagan bo‘lishsa, endi buni tushuntirishga siyohlarini ayashmayapti» [5]. Gessenning kinoya bilan aytilgan fikrlari chindan ham hozirda o‘z isbotini topayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Chunki endilikda faqat «qog‘oz»dagina sovereniteti tan olingan bir qator davlatlar mavjudligi oydinlashmoqda va ularda istiqomat qiluvchi xalqlar, millatlarning keyingi taqdiri masalasi ham so‘roq ostida qolmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, globallashuvning milliy davlatlar suverenitetini mustahkamlashi barobarida unga tahdid sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Bunga esa bir qator omillar turtki berib, ularni o‘z vaqtida anglab yetish hamda kerakli profilaktik choralarni ishlab chiqish milliy davlatlar oldidagi eng asosiy zaruriyatga aylanmoqda. Aks holda buning badali milliy

suverenitetni boy berilishiga va millat taqdirini xafv ostida qolishiga olib kelishi mumkin. Yangi O‘zbekistonda adolatli, ma’rifatli jamiyatni barpo etishdek mas’uliyatli va sharafli burchni ado etishga qodir intellektual, ma’nan yetuk yosh avlodni tarbiyalashdek ulkan vazifa turibdi. Bu esa istiqbolda ham davlat suverenitetini mustahkam bo‘lishida eng kuchli poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi. T.: Adolat, 2011. – B.412.
3. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. T.: G‘afur g‘ulom, 2013. – B.224
4. Levin I.D. Suverenitet. Sankt-Peterburg.: Yuridicheskiy sentr press, 2003. 19 s.
5. Gessen V.M. Общее учение о государсте. – SPb., 1912. - S.56.